

UDK: 338.48:930.85(497.11)

DOI: 10.5937/KonGef24090M

Прегледни научни рад

КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У ТУРИЗМУ И МЕЂУНАРОДНОЈ САРАДЊИ: ПРИМЕР РУСКОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У СРБИЈИ

Мирољуб Милинчић¹, Драган Петровић²,
Љиљана Михајловић³, Урош Милинчић⁴

Апстракт: Интеракцију културног наслеђа и туризма карактерише дуг континуитет и растући интензитет узајамних веза. Ова релација и динамика је теоријски и практично добро проучена и потврђена. Мање је препозната, истражена и уважена чињеница да на овој релацији, нарочито код иностраног туризма, постоји завидан потенцијал унапређења комплексних односа међународне сарадње. Србија је давно препозната као мозаик духовне и материјалне културе различитих епоха, својстава и утицаја из ближег и даљег окружења (етничких, религијских, идеолошких, политичких). У фокусу рада је руско (совјетско) културно наслеђе на простору Србије. Оно са свим својим просторно, временски и тематски диференцираним својствима и карактеристикама доприноси укупном културном наслеђу. Најзначајнија фреквентност, разноврсност, препознатљивост и просторна присутност „утиснута“ је током прве половине XX века, али се са промењивим интензитетом може пратити од скоро хиљаду година уназад до данашњих дана. Овај сегмент културног наслеђа представља значајан потенцијал за унапређење билатералних, али и укупних регионалних и међународних односа – развоја туризма, културне размене, економских и политичких перспектива. Ова тема свакако има растући значај и у контексту актуелне геополитичке ситуације. Руси поново откривају Србију као туристичку, духовну, привредну и у сваком другом контексту пожељну дестинацију за краће и дуже задржавање.

Кључне речи: културно наслеђе, Русија, међународна сарадња, туризам, Србија

УВОД

Култура се у контексту овог рада посматра као сложен, отворен, друштвени и природни, биотички и абиотички, просторни и временски, нелинеарни, мултифункционални, вертикални и хоризонтални систем. Она је узрок и последица, реактор и регулатор динамике значајног дела кружења материје, протока енергије и развоја друштвених и природних система. Такође, култура је узрок и последица, ресурс и услов за развој и разумевање туризма и међународне сарадње.

Као интегрално друштвено наслеђе култура је једно од основних богатстава (бројност, разноврсност и препознатљивост) савременог света. Њена специфичност и аутентичност (просторно-временска шареница) је јединствена и незамењиво је обележје човечанства, али и сваког појединачног народа и територије. За сваки посебан ентитет (простор или заједницу), без обзира на величину, богатство и значај, сложена је и непоновљива. Зашто је то тако – она је резултат дуге еволуције, односно прожимања (коеволуције) и саморазвојности (посебности), од породице (баштина), преко локалних, регионалних и националних заједница до планетарних размера. Културно наслеђе је садржајан и веран показатељ прошлости, садашњости и будућности сваког друштва, његовог цивилизацијског нивоа развоја и перспективе. И више од тога – узрок и последица његових сложених токова егзистенције и еволуције, на различитим временским и

¹ Универзитет у Београду – Географски факултет, Студентски трг 3/III, Београд, Србија, miroljub.milincic@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-2492-9557

² Универзитет у Београду – Географски факултет, Студентски трг 3/III, Београд, Србија, dragan.petrovic@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0003-4097-0047

³ Универзитет у Београду – Географски факултет, Студентски трг 3/III, Београд, Србија, ljiljana.mihajlovic@gef.bg.ac.rs., ORCID: 0000-0003-4022-8248

⁴ Докторанд, uros.milincic@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6733-4302

просторним скалама. Културно наслеђе (материјално и духовно) је непоновљив систем - резултат сложених узрочно последичних односа унутар и између људских заједница и између њих и природе. Уско је повезано са свим сегментима друштвеног живота, од религије и идеологије, преко политике и економије до најразличитијих интеракција - сарадње и конфронтација.

Из перспективе Србије, посебно њене традиције, ово питање има специфичну сложеност. Срби су просторно, а још више ментално, на коридорима и границама култура (цивилизација, конфесија, етноса, идеологија, интереса, завера ...) и дијалога цивилизација, а често у сусрету епоха старог и новог. Често је то значило и производњу догађаја (историје) и културног наслеђа. Међутим, код анализе културног наслеђа континуирано преовлађују мишљења да је већина материјалног уништено, а духовног заборављено. Свакако има истине у том размишљању алармиста и фаталиста – да је културно наслеђе најчешће девастирано и деградирано, непрепознатљиво, а затим и да је недовољно мапирано, проучено, заштићено, презентирано, валоризовано и друго. Култура сећања (памћења) је такође недовољно афирмисана, а нажалост често и полемична (за и против). Без ваљаног повода се поставља питање - шта је примереније радити у тешким временима. Консултовати се са прошлим временима (искуствима) - недовољно расветљени догађаји, појаве и процеси (често идеолошко и интересно нијансирани) или се припремати за глобални пост модернизам - са много непознатих и неизвесних питања. Нужно је поручити да се култура, или оно што је од ње остало, увек мора чувати. Разочаране, а таква је већина нас, треба упозорити да су дужни да чувају своју културу и да је то боље урадити са закашњењем него никада, а никада није касно.

ГЕНЕЗА И ИСТРАЖЕНОСТ СРПСКО-РУСКИХ ВЕЗА

Ради се о два географски међусобно удаљена, а саобраћајно и економски слабо умрежена народа. Истовремено, они су етно-лингвистички и духовно (верски, културно и цивилизацијски) блиски и сродни. Хендикеп географске дистанце је компензован снагом и трајношћу метафизичких и духовних веза. Ово су константне детерминанте у ретроспективи међусобних односа и утицаја култура, народа и држава Србије и Русије. Током историјског периода од скоро једног миленијума међусобни односи су обележени променама смера и интензитета доминантних утицаја, државних оквира егзистенције, али и успона и падова у сарадњи. Тешко је данас у условима идеологије тржишта (капитала) разумети међусобне везе и односе, где доминирају емотивно-духовне вредности, нарочито код ширих народних маса. На овом нивоу питање најчешће гласи - шта ко коме може дати и како помоћи, а не шта ко коме може узети или продати. Често се међусобно давало и оно чега није било довољно ни за сопствене потребе, а многобројни појединци су за ову идеју положили и највредније што су имали – живот. Емотивно-духовне споне у народу се нису мењале чак и када су интереси - политички, династички, државни, идеолошки, ... били партикуларни или на сасвим супротним странама.

Истраживања овог феномена су код нас релативно дуга и честа, али нажалост најчешће фрагментирана, недовољно чињенично утемељена и слабо интердисциплинарно повезана. Многобројна парцијална и недовољно координирана истраживања условила су и прекомерно расипање енергије. Суштински, апострофира се низ релативно значајнијих и чешће понављаних догађаја. На срећу у контексту друштвене праксе, посебно туризма и међународне сарадње, могу се успешно валоризовати и научно недовољно потврђене чињенице, а често и предања, митови и легенде.

Географи нису традиционално у средишту истраживања феномена културног наслеђа, нарочито не оног дела који се односи на заоставштину Русије и руског народа у Србији. У новије време су се околности делимично промениле – активан је један интердисциплинарни тим са водећом улогом географа. Истраживања су започета 2018. године поводом Европске године културног наслеђа, а под утицајем глобалне популаризације ове теме и најаве (доприноса афирмацији) важних међунационалних (српско-руских) догађаја: век од доласка руске беле миграције у Србију (1918–1922), три века прве руско-српске школе у Сремским Карловцима (1725), три века града Троицкосава (1727), од 1934. - Кијакта, основаног од стране руског дипломате српског порекла Саве Владиславића (грофа Рагузинског) и других момената важних у контексту руско-српских односа и утицаја. Сегменти тих истраживања су до сада публиковани у две књиге и неколико појединачних радова. Обе књиге су публиковане 2020. године. Српско издање почетком године са 211 појмова (материјално наслеђе – 42 појма, нематеријално – 27 и људи – 142) потписаних од стране 53 аутора. Крајем године руско издање са 349 појмова

(материјално наслеђе – 109 појмова, нематеријално – 40 и људи – 200) потписаних од стране 71 аутора који долазе из различитих универзитетских центара и института, архива и музеја, образовних институција, Цркве, Војске... (Милинчич, 20206).

За почетак међусобних културних веза се узима контакт руских светогорских монаха са српским великим жупаном Немањом, а пре свега његовим најмлађим сином - принцем Растком. Можда је управо њихов утицај на духовни преображај овог младог човека, касније монаха, архиепископа и светитеља, почетак трајних духовних, културних, политичких и цивилизацијских веза. Током друге половине XIII века, на овим просторима господаре Ростислав Михаилович („кнез свих Руса“ из династије Рјурикович) и његов син Бела Ростиславич (Бела од Мачве). Ростислав је зет и вазал владара Угарске Беле IV и господар Мачве, Колубаре, Београда, Браничева и Неготинске крајине.

Краљ Драгутин често помаже руске цркве, манастире и народ под окупацијом Татара. Размењује дарове и са великим кнезом Василијем I Јарославичем. Челник Муса, са синовима, уз благослов зета и господара кнеза Лазара, 1380. и 1381. године дарују манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори села, земљишне поседе, воденице, цркву Св. Николе и друга добра око реке Лаб. Оригинални документ (познат као Осма повеља) се чува у Руском манастиру на Светој Гори, а издат је на манастирском поседу у селу Милива (црква Св. великомученице Марине) у истоименој клисури (Деспотовац). Кнез Лазар за живота Русима поклања храм и село Хвосно у Метохији, а његова удовица Милица наставља даривати руско монаштво на Светој Гори. Најстарији запис о страдању Срба на Косову пољу 1389. даје руски поклоник ђакон Игнатије, 12 дана после самог догађаја.

Руски калуђери су током XV века у манастиру Високи Дечани, а током XVI и XVII века на простору Баната. Треба напоменути Руске учитеље (Чента - XIV век), букваре, црквену и световну литературу (на црквенословенском језику) од почетка XVII века. Посебно од 1728. године, доласка М. Суворова и Е. Козачинског у Сремске Карловце и буквара Теофана Прокоповича, потом прештампованог на Цетињу (1836) и Новом Саду (1853).

Крајем XVI века остварена је војна сарадња Срба и Руских козака током ослобађања Кладова од Турака. Током већег дела XVIII века одвијају се велике сеобе и међусобне размене становништва. Велики број Срба из тадашње Аустрије, нарочито после укидања привилегија граничара у деловима Баната и Бачке, организовано и појединачно се сели за Русију. Са својим породицама и официрима, по благослову императорке Јелисавете Петровне, насељавају простор јужне Русије формирајући аутономне области Нову Србију и Славеносрбију. Нису ова насељавања Срба пролазила без локалних трвења са домицилним становништвом, нарочито Запорошким козацима. Демографски вакум дуж Тисе у Банату и Бачкој од 1785. године Аустрија делом решава насељавањем Запорошких козака у Сенти, Сомбору, Суботици, Тителу, Ковиљу, Панчеву и другим местима. Спирала међусобног прожимања се наставља и после пропасти српске револуције. Од 1813. године многобројне избеглице из Србије, међу којима и устаничке вође са породицама, нашле су се у Бесарабији, на подручју Руске империје.

Регуларна руска војска и добровољци су током XIX века често на овим просторима. На територији АП Војводине два пута: у прогону разбијене Наполеонове војске према Паризу (1813) и приликом гушења буне у Мађарској (1848-1849). Локација „Русова хумка“ (гробница) у атару села Меленци (Зрењанин) сведочи о том времену.

Још је значајније њихово присуство јужно од Дунава и Саве. Током I Српског устанка, одмах по ступању на тло данашње Србије, у боју на Штубику и Малајници (1807. - 1500 војника са генералом И.И. Исаиевим). Након ове заједничке успешне акције потписана је Неготинска конвенција (10. јул 1807) као војно-дипломатски акт будућег савезништва Срба и Руса. Следи потврда истог у низу нових заједничких сукоба за ослобођење од Турске окупације: 1810. – Јасика и Варварин (1800 војника са генералом Ј.К. Орурком). У боју на Јасици гине сестрић генерала Орурка. На дринском фронту (400 војника на челу са Петром Никичем). Током I устанка руски козаци, са заставником Савичем, су ангажовани као Карађорђева лична заштита.

Српско-турски ратови (1876-1878) су посебно упечатљива епизода. Њих у Русији прати јак културни и добровољачки покрет. Многобројни добровољци (официри, војници, медицинари, новинари, ...) су охрабрени и заштићени ставом императора Александра II да им се гарантују све стечене привилегије током одсуства и помоћи својој верној браћи у Српско-турском рату. Они су посебно присутни на главном правцу сукоба српско-руске и турске војске дуж Јужне Мораве: Шуматовац, Рујевац, Ђунишки вис, Делиград, Голо брдо, Кревет, Велики Шиљеговац и други. О тој епопеји сведоче поједина очувана, али и нека ново постављена обележја: парк

Брђанка, Рујевац, Адровац, Витковац, манастир Св. Роман, Велики Шилеоговац. Нажалост, у новије време, има и елемената губитка аутентичности и културне контаминације (фолклорне злоупотребе) ових догађаја и обележја.

Култура, књижевност и уметност такође имају своје важно место у формирању, очувању и афирмацији културног наслеђа. Пушкин А.С, можда и највећи од свих песника, у Бесарабији од 1820. године тесно сарађује са многобројним нашим избеглицама. Упознаје Србе, језик, историју, културу, усмену и писану књижевност. Нас и околне словенске народе назива „Западни Словени“. Србима оставља у аманет и својих 25 песама, а многе од њих писане и у српском епском десетерцу. Неке од њих су посвећене вођама српске револуције (Карађорђу и Милошу), а издава се она под именом „Карађорђево кћер“. Тако помаже да светска јавност упозна праведност, патриотизам и храброст Срба и враћању угледа Србије. Можда је то била Божја воља да се, онако како он то најбоље зна, одужи народу који је раније чинио добра дела његовим прецима – деди Ханибалу по мајчиној линији.

Алексеј Хомјаков (историчар, филозоф, словенофил) 1860. са групом сарадника пише Посланицу Србима – упозорење да се после стицања независности од Турске народ мора заштитити од негативних утицаја запада. Од њих треба преузети знање и искуство, али треба сачувати посебност свог народа (обичаје, веру, културу и идентитет. Композиција Словенски или Српско-руски марш (1876) П.И. Чајковског настаје под утицајем учешћа руских добровољаца у Српско-турском рату.

Константин Леонтијев, лекар и дипломата, добар познавалац Балкана крајем XIX века говори о Србима као културно и политички најраслојенијем словенском народу. Препознаје склоност анархији, а посебно деобаме. Указује да су Срби на државном плану подељени на: Независну кнежевину Србију, Црну Гору и територије под окупацијом околних империја – Турска (Босна и Херцеговина и Стара Србија) и Аустрија (Словенци, Хрвати, Далматинци). Да смо религиозно диференцирани (православни, католици и исламски), а да православни имају две паралелне династије: Београд и Цетиње.

Толстој Л.Н. прати догађаје на Балкану, посебно оне везане за Србе и њихове сукобе прво са Турском, а затим и Аустроугарском. Тако вест о смрти пуковника Н. Рајевског (1876) утиче да коригује коначну верзију свог дела „Ана Карењина“. Свог хероја грофа А. Вронског везује за пуковника Рајевског, а локације појединих догађаја у роману сели из Туркестана у Србију. Толстој није успео да се пресели у Нови Сад али се знао и дописивао са многобројним Србима (Душан Маковицки, Анђа и Растко Петровић (сестра и брат сликарке Надежде Петровић, Лазар Ђирић послатичар из Пирота и други). Када је било најтеже његова лоза је у Србији ојачана рођењем три праунука: Илија, Олег и Владимир.

Композитори дају свој допринос: Чајковски П.И. - „Српско-руски марш“, Римски-Корсаков Н.А. - „Фантазија на српске теме“. Агапкин И.В. инспирисан борбом Словена на Балкану за ослобођење од Турака почетком XX века компоује један од најзначајнијих маршева на свету – Опраштање Словенке.

Јесењин има много симпатија према Србима и поистовећује их са Русима. Ратне 1915, као будући војник, песмом уздиже Србију и прекорава Грчку, због њене неодлучности и пасивности у Великом рату. У последњој строфи охрабрује Грчку речима „Узми свој мач. Буди сестра Србији“. Можда овај одељак треба привремено завршити мислима Максима Горког који са лечења у Врњачкој Бањи изјављује да није способан да нађе разлику између Срба и Руса (широки су као и ми и велики су као и ми). Подсећа и на једну изјаву Лењина да су Срби једини народ који зна да се бори и који хоће да се бори за своју слободу.

Почетак XX века је најавио до тада непознато кретање клатна (интензитет и брзина) светске историје и односа ова два народа и њихових држава. Слутило је на долазак не једне глобалне олује које ће међусобне релације два народа доводити до екстремних амплитуда и низа прелазних стања. Дошло је до тада невиђене кондензације енергије, простора, времена и догађаја. Тешко би их било побројати, разврстати, а још сложеније унифицирати и разумети. Можда има смисла овде дати један, у непрекидном низу најразличитијих потенцијалних логички тешко разумљивих примера. Тако Срби добровољци из Србије и Црне Горе учествују у Руско-јапанском рату (1904), а многи од њих и под командантом тврђаве Порт Артур генералом Смирновим К.Н. сахрањеним 1930. године у Панчеву.

Почетком XX века однос Краљевине Србије и Руске Империје одликује сарадња до жртвовања – лична, династичка и државна. Већ у наредном „кораку“ сукцесија њихових државних заједница доводи до тоталног отклона у међусобним односима: политички, идеолошки и културни. Међународни односи (1922-1940) са СССР-ом су прекинути, а Коминтерна Краљевину СХС (Југославију) карактерише као вештачку државу (тамницу народа) у власништву Срба шовиниста.

Совјетска држава (лабораторија атеизма) руши вишевековну слику континуитета руске пажње за словенске, посебно православне народе на Балкану, без обзира под којом су доминацијом били – Аустрија или Турска. Насупрот, противници су православних хришћана у Краљевини СХС, Царевини Бугарској и Краљевини Грчкој.

Крај XX и почетак XXI века карактерише нова фаза „емпатија“, „симпатија“ и реалног успона духовне, културне, научне и привредне интеракције. Чини се да никада сарадња два народа или њихових државних заједница, у дугој прошлости, није била овако разноврсна, успешна и перспективна.

ИНТЕРАКЦИЈА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА, ТУРИЗМА И МЕЂУНАРОДНЕ САРАДЊЕ

Културно наслеђе је „латентни капитал“ у функцији туристичке привреде, међународне сарадње и свеукупног развоја. Најчешће показује позитивну корелацију, али не значи и да је то правило. Интеракција овог система има дуг континуитет, али и растући интензитет узајамних веза. Често културно наслеђе постаје суштински потенцијал (услов и ресурс) даљег одржања и раста туризма. Ова међузависност је истраживачки добро проучена (документована) и практично потврђена. Мање је истражена и уважена чињеница да је туризам био и остао универзални генератор прожимања народа и култура, односно међународне сарадње. У овом сложеном систему вишеструко је везан и осетљив, како од културног наслеђа тако и од међународних односа, а неретко и од актуелне политике.

Табела 1. Доласци и ноћења туристи из Русије у Србији од 2015. до 2023. године (<https://data.stat.gov.rs/Home/Result/220206?languageCode=sr-Latn>)

2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.
Остварени број долазака туриста из Русије								
41.623	43.916	49.857	49.765	64.103	20.259	63.297	123.425	170.884
Остварени број ноћења туриста из Русије								
129.110	131.323	150.849	139.341	220.226	87.634	174.285	594.194	665.819

Међународни туризам може валоризовати и специфичне појаве и објекте „иностраног“ и/ли „заједничког“ културног наслеђа. То су пре свега елементи културе присутни на рецептивном простору, а по генези, историјском значењу, препознатљивости и сл. значајни су за културни идентитет других народа и држава – у овом случају за потенцијалну популацију туриста појединих емитивних подручја. На овај начин се она боље профилише на заинтересованом / циљном тржишту али и доприноси повећању обима, препознатљивости, истражености, мапираности, презентираниости и стања својих укупних културних вредности. На овој основи се јавља знатан потенцијал раста обима туризма, афирмације културног наслеђа и унапређења међународних односа и сарадње. Овако валоризовани елементи културног наслеђа често могу да обележе и време и простор, односно да буду основа препознатљивости и носилац туристичког, економског и културног развоја.

Табела 2. Држављани Русије у Србији према издатим визама и одобрењима (апсолутни број и учешће у укупном) за изабране године (Комесаријат за избеглице и миграције, 2011 - 2023)

2011.		2013.		2015.		2018.		2021.		2022.		2023.	
Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Издате визе													
2.232	8,3	3.290	9,7	3.854	11,3	4.249	13,5	6.285	14,8	22.351	37,8	41.644	51,1
Издата одобрења													
662	10,4	834	12,4	997	14,3	808	10,7	1.049	5,9	20.058	52,1	24.068	53,3

У овом контексту треба посматрати и раст интересовања за примере међусобних културних утицаја и трагова културног наслеђа из ближе и даље прошлости, али и садашњости. Туризам и међународна сарадња овом процесу, нарочито у садашњим условима, нуде низ подстицајних и афирмативних прилика. Хоће ли оне бити искоришћене зависи од тога шта смо спремни учинити, свако у свом делокругу рада, могућности и обавеза. Уосталом на неискоришћене шансе и потенцијале у туризму, култури и међународној сарадњи се предуго указује, а без значајније валоризације истих и реалних резултата.

РУСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У КОНТЕКСТУ ТУРИЗМА И МЕЂУНАРОДНЕ САРАДЊЕ

Претходне анализе указују да је Руско културно наслеђе разноврсно по генези, а специфичне хронолошке и хоролошке дистрибуције настанка и присуства. Многбројни елементи овог садржаја нису препознати, а често су трајно изгубљени. Њихов нестанак је некада последица протока времена и немарности, а повремено, због различитих потреба, тенденциозно прикривани и физички брисани.

Елементи културног наслеђа снагом свог значења, континуитетом трајања, разноврсношћу и слојевитошћу присуства, али и знатном географском дисперзијом у простору могу бити основни или допунски туристички мотиви, а по правилу су до сада слабо презентирани и валоризовани. Њихово укључивање у туристичку понуду би унапредило локалне заједнице и туристичку инфраструктуру. У афирмисаним туристичким центрима и већим градовима у смислу боље попуњености и ван сезонске валоризације капацитета, а у неким случајевима и као основа за иницијални настанак и развој исте.

Зато овај простор може бити значајна рецептивна зона за потенцијалне туристе чија емитивна база има више од 150 милиона становника и многбројну дијаспору широм света. Овде треба нагласити и мотив пријатељских и рођачких веза, јер на простору Западног Балкана већ две деценије расте број досељених са ових простора. Важно је и што се ради о потенцијалним туристима који преферирају покретљивост и активан одмор, а платежно су способни и жељни сврсисходне потрошње. Овде се најчешће ради о популацији склоној међународним путовањима и интересовању за елементе културног наслеђа, нарочито културе сећања и памћења, препознатљивог руског (совјетског) карактера, различитих епоха и идеолошко-верско-етничких обележја. Нема никакве дилеме да постоји значајна база и потреба (PUSH фактор) за конципирање и понуду оваквих садржаја. Вероватно и касније за истим, јер је већ почетком овог миленијума уочен интензивни пораст интересовања руске (совјетске) и светске јавности за културно наслеђе, живот и културну делатност руске дијаспоре у свету.

Табела 3. Број Руса у Србији за 2011. и 2022. годину (РЗС, Становништво – национална припадност, 2012, 2023)

Руси у Србији	2011.	2022.
Укупно Република Србија	3.247	10.486
Србија – север	2.474	8.867
Београдски регион	1.301	4.659
Регион Војводине	1.173	4.208
Србија – југ	773	1.619
Регион Шумадије и Западне Србије	463	1.123
Регион Јужне и Источне Србије	310	496
Регион Косово и Метохија	?	?

Полазећи од основне идеје, неопходно је предложити неке конкретне тематске руте, са реалним потенцијалом у функцији туризма и унапређења међународне сарадње. Овај приступ аналитичке конкретизације је нужан – издвојити неколико категорија културног наслеђа, по врсти и значају, које је могуће валоризовати. Потенцијалне тематске културне руте су:

- Велики (Први светски) рат
- Руске колоније
- Руска гробља
- Образовне, научне и културне институције
- Руска православна црква
- Архитектура и градитељство
- Меморијали и споменици Црвене Армије

Велики рат – Руси су на овим просторима, непосредно пре и током његовог трајања. На простору Краљевине Србије је велики број регуларних војника, добровољаца, дипломатских, хуманитарних и медицинских мисија, а све у функцији помоћи Србији. На делу простора Аустроугарске, а затим и на окупираним територијама Србије и Црне Горе, као заробљеници у логорима, радним камповима и болницама. Током рата Руси страдају заједно са Србима, од одбране Београда, повлачења војске и на фронту у Грчкој. Судбина 209. Богородског пука,

основаног 1914. у данашњем Ногинску, са 3000 војника је по свему посебна. Ова добровољачка јединица током 1914–1915. учествује у многим биткама за одбрану Србије - одбија да се повуче ка Црној Гори и Албанији и у потпуности страда у сукобу са Аустроугарском војском.

Руси као заробљеници Аустроугарске и Немачке страдају због тешких услова живота, рада, болести, несрећа и насиља. Негде су то била и колективна страдања на принудним радовима. Нека таква места су и трајно обележена: Пећ (39 сахрањених) Сомбор (239), Сента (51), Зрењанин (82), Кикинда (61), Бела Црква (31), Петроварадин (96), Нови Сад (42) и друга. На местима већих и трагичнијих страдања подигнуте су и спомен-капеле. На Мокрој Гори Св. Андреја Првозваног (2011) у знак сећања на 1916. када је на прокопавању тунела (падине Шаргана) за пругу Вардиште – Ужице, одрон земље усмртио 200, махом руских заробљеника (Михаилович, 2020).

Иверска капела и Меморијал Руске славе на Руском некропољу у Београду имају посебну историјску, духовну и симболичку вредност. Споменик руске славе (1935) је костурница Руса страдалих током I светског рата и сећање на цара Николаја. На њему пише: „Вечна слава императору Николају II и два милиона руских војника Великог рата.“ „Храбро палој браћи Русима при одбрани Београда, на Солунском фронту и на осталој територији Краљевине Југославије 1914–1918“. Оближња Иверска капела (1931) представља копију оне у Москви, порушене од стране болшевика 1929. године.

Руске колоније – настају доласком тзв. белих Руса. Значајне су по масовности, географској дисперзији, материјалним и духовним вредностима које су за собом оставиле. Многе од њих су зачете и раније од руса бивших заробљеника, којима повратак кући, у грађански рат, није био изванредан. Њихова актуелност и туристичка атрактивност је подстакнута чињеницом да се навршио век од њиховог оснивања. На територији Краљевине СХС (Југославије) било их је више од 300. Постојале су у скоро свим већим, често и мањим градовима, а козачке и калмичке заједнице, неретко и у приградским па и сеоским срединама. Највећи број њих је био у Србији, нарочито у Војводини–њима исконски близак равничарски степски пејзаж. Биле су познате по доброј унутрашњој црквеној и цивилној организацији са органима формалне или неформалне управе и бригом о старим, рањеним, болесним, немоћним и другима. По сопственим војним и цивилним школским установама, библиотекама, културним удружењима, научним институтима, болницама, домовима за старе и другом. Унапредили су науку, уметност, здравство, просвету, културу, архитектуру, занате, ... и то не само у Србији.

Руска гробља - значајна, нажалост често не и трајна, обележја живота и рада појединаца, породица и руских колонија на овом простору. Тешки животни услови, идеолошке разлике, политички обрти и други проблеми, нарочито средином XX века, овим заједницама стварају велике проблеме, од директног утицаја на могућност даљег опстанка. Нажалост, или на срећу, често најзначајније сведочанство о њиховом постојању, величини и значају представљају засебне или мешовите парцеле на већим градским гробљима. Већина их није очувана, а често су у лошем стању. Има и позитивних примера који представљају монументалне или на другим основама важне и значајне споменике културе и историје. По значају се издвајају: Руски некропољ у Београду са више од 3000 сахрањених у 800 појединачних и заједничких гробница, Бела Црква (686 сахрањених – очувана засебна парцела са већим бројем споменика), Успенско и Петроварадинско гробље у Новом Саду (800 сахрањених), Панчево (1060 сахрањених – очувана само спорадична обележја), Кикинда (Железничко гробље–сахрањено 250, сачувано 50 обележја).

Образовне, научне и културне институције – једно су од најтрајнијих и најзначајнијих обележја овог простора. Позната је била изузетна образовна структура избеглог становништва из Руске Империје. Многи од њих су били афирмисани у својим областима рада и препознати код нас и пре њиховог доласка. Неки су дошли и по званичним позивима државе и њених институција. По доласку су основали своје основне и средње цивилне и војне школе које су по квалитету рада и постигнутим резултатима постале узор. Убрзо су постали носиоци образовања и науке, а директно су помогли оснивању нових факултета, катедри, института, лабораторија и другог (Bondžić, 2004). Многи од њих су постали декани факултета и академици. Бавили су се превођењем са руског али и других језика. Током 1928–1941. у Београду ради Руски научни институт који финансира Влада Краљевине СХС. Био је водећи научни центар руске дијаспоре у овом делу Европе, у равни са сличним у Прагу и Берлину. Први председник је Е. Спекторски, бивши ректор Универзитета у Кијеву, а потом Т. Тарановски, А. Доброклонски и А. Игњатовски, сви професори БУ (Бонџић, 2015).

Култура је захваљујући њима доживела праву ренесансу. По квалитету и разноврсности достигла је и престижна сличне центре у Европи. Позоришта, музика, балет, филм, стрип, опера, фотографија и многи други правци културе и уметности се међусобно подстичу у развоју. Сликари, посебно иконописци имају посебно погодне услове да од своје уметности и рада пристојно живе.

Руска православна црква и светитељи - најстарији, најтрајнији и најдубљи контакт два простора, њихових народа и култура. Безброј је ситуација руске помоћи и заштите појединих средњевековних манастира и цркава. Интересантан је пример присуства култа Св. Александра Невског, на делу овог простора (Милинчић и др, 2023). Уважавају га и обележавају многобројна српско-руско, српско-руско-белоруска и друга слична удружења и организације. Први сакрални објекат овог свеца је покретна војна капела или шатор црква генерала Черњајева (1876-1877). Од 1877. до 1891. постоји на Дорћолу, као скромна црква од тврдог материјала. Данашњи храм је подигнут од 1927. до 1930. године (Милинчић, 2020) . Временом, континуирано настају и нови садржаји. Београд – спомен биста овог свеца у порти истоименог храма.

Сремски Карловци, пре једног века, постају центар црквеног живота православних руса ван Русије. Овде се одржавају Сабори и конференције епископа са митрополитима А. Храповицким и А. Грибановским. Током 1920. оснива се прва Руска црквена општина у Београду, а затим и друге. Отварају се цркве у самосталним објектима: Београд-1924, Зрењанин-1925, Бела Црква-1932. Организовану верску службу у сопственом храму одржавају и Калмици, у Београду (1929-1940).

Велики туристички значај има црква Св Тројице (1903) у народу позната као „црква Вронског“, „Шарена црква“, „Црква љубави“, „Руска црква“. Налази се на месту где је у Српско-турском рату, као добровољац, 1876. погинуо руски пуковник Николај Рајевски. На околном простору присутно је доста локација и објеката од значаја како за страдалог пуковника, генерала Черњајева тако и за укупне Руско-српске односе крајем XIX века. Очувана је и достојно обележена и привремена гробница Рајевског у порти манастира Св. Романа у Ђунису.

Избегли руси на овом простору обнављају и монашки живот, односно монашке заједнице и манастире. У њима се замонашио и данашњи светац РПЦ-Јован Шангајски. Данас има доста цркава и манастира који су на различите начине везани за руско име и руске свеце. Има и оних манастира (Миљково – Свилајнац, Тумане – Голубац, Високи Дечани – Пећ, Хопово и Кувеждин – Фрушка гора, Св. Лука – Варварин, Темска – Пирот, Лешје – Параћин, Стрмово – Бајина Башта и др) и црква (Благе Марије -Путинова црква) – Банстол, Св. Богојављења – Краљево) који баштине специфичне елементе руског културног наслеђа. Црква Св. Тројице у Београду је под јурисдикцијом Руске православне цркве.

Архитектура и градитељство – одликује се знатном просторном, временском, урбаном, инфраструктурном и сакралном димензијом присуства. Познат је Московски пут кроз источну Србију из Првог српског устанка. Руси су ангажовани на изградњи и реконструкцији саобраћајница широм некадашње државе. Негде као аустријски заробљеници, а чешће као припадници белогардејских козачких јединица. Пuteви: Врање - Босилеград (Руски пут), Краљево - Рашка - Косовска Митровица, Лозница - Крупањ, Крњача - Панчево, Пећ – Мурино - Андријевица, Догановић - Тетово (преко Шаре), Пецка – Горња Трешњица и други. Пруге: Ужице - Вардиште, Приштина -Пећ, Топчидер - Мала Крсна - Пожаревац, Параћин - Сталаћ, Ниш - Књажевац, Тител - Орловат, Горњи Милановац - Чачак, Косово Поље - Пећ, Куршумлија - Приштина, Краљево - Косовска Митровица и др.

Често су и инвеститори значајних пословних и приватних објеката. Пре I светског рата у Београду је подигнуто здање под именом Руски дворач (данас Хотел Москва) за потребе осигуравајућег друштва „Русија“. Прогнани руси су инвеститори (Београд, Нови Сад, Ниш, Врњачка бања ...) значајних привредних и других објеката. Архитекте Руске Империје су у скоро свим већим градовима оставили градитељска и урбанистичка сведочанства. Некима су трајно предодредили изглед (Београд, Бања Лука, Приштина, Ниш, Смедерево,...) или дали смернице будућег развоја. Неки од њих се издвајају по својим резултатима: Коваљевски Јуриј (Ђорђе) Павлович, Андросов Василиј Михајлович, Бучин Александар Димитријевич, Дјупон Јулијан Љвович, Лукомски Виктор Викторович, Самојлов Григориј Иванович, Медведев Александар Иванович и многи други.

Краснов Николај (Никола) Петровић је по много чему изузетан. Архитекта је код династичких породица Романових и Карађорђевића. Градитељ је Ливадијског дворца, Јалте и Крима али и Дедиња и Опленца. Његов утицај је посебно велики у центру Београда. Али ради на ширем простору од Лесковца до Бање Ковиљаче, од Власотинца и Прокупља до Смедерева и других места у Србији. На наше просторе стиже 1922, са својих 55 година, а ипак је својим радом обележио урбанизам и градитељство ондашње државе. Радио и на српским војничким гробљима на Зејтинлику и острву Видо. Архитекта је са највише објеката проглашених за споменике културе у Србији (Gordić, 2013).

Меморијали и споменици Црвене армије - многобројни и разноврсни, а доминантно присутни на североисточном делу простора Србије. Представљају део дуга и сећања на скоро десет хиљада страдалих совјетских војника за ослобођење Југославије и за укупну борбу против

фашизма. Има их на већем броју локација од планина (Мироч) и села (Буковче и Кобишница – Неготин, Бело Поље – Пирот до Колута – Сомбор и других) до мањих и већих градова. Понекад су то велике спомен костурнице или спомен гробља у непосредној близини страдања: Адашевци (1100), Сомбор (200), Штубик (51) и др. Нека су настала током шесте и седме деценије прошлог века груписањем посмртних остатака из ранијих појединачних и заједничких гробница: Зајечар (1266), Јагодина (1170), Ослободиоци Београда (818), Пожаревац – Чачалица (441), Г. Милановац–Брдо мира (408), Зрењанин – Багљаш (220) и др.

Меморијали и споменици Црвене армије имају велики капацитет очувања и подстицања развоја међународне сарадње. Тако се у Парку ослободиоца Београда, а поводом обележавања дана ослобођења, међусобно срећу дипломатски представници Русије, Белорусије, Азербејџана, Казахстана, Грузије, Јерменије и других држава насталих на територији СССР-а (Шећеров, 2020). На другој страни су представници градске и републичке владе, општина, Савеза бораца и др. На Палилуском гробљу у Крагујевцу континуирано је присутна сарадња градских власти и дипломата из Азербејџана (од 26 сахрањених црвеноармејаца њих 16 је из ове данашње државе). Слично је и на многим другим локацијама.

Овде је предложен само део културног наслеђа од значаја за потенцијални развој туризма и међународне сарадње. Суштински, теме културних рута на овом простору могу бити врло разноврсне и у значајној мери прилагођене циљним групама и њиховом интересовању. До сада нису поменуте, а врло су перспективне следеће теме:

- Обележја руских добровољаца на овим просторима, од почетка XIX до краја XX века.
- Значајне личности: генерали Орурк и Черњајев, пуковник Рајевски и др.
- Наслеђе Руске заграничне цркве, руског монаштва и свештенства.
- Трагом заслужних руских дипломата страдалих и умрлих на овом простору.
- Руске архитектуре су као тема потенцијално значајни за већи број градова у Србији.

ЗАКЉУЧАК

Текст указује на релативно дуг период и интензитет културних контаката два међусобно географски удаљена, а суштински блиска народа. Делимично је документован велики обим и слојевитост присутног културног наслеђа, а потребе и тражња на захтевном тржишту Русије. Актуелни међународни односи, иако тешки и неизвесни, ипак представљају погодан амбијент за сарадњу на позитивној дискриминацији предметног културног наслеђа у функцији туризма и међусобне сарадње. Делом и због нагло растуће Руске популације у Србији. Можда још и више због чињенице да су Руси у Србији широко открили нову животну и туристичку дестинацију. Нови слој предметног културног наслеђа се управо ствара захваљујући преданом раду низа афирмисаних (Јелена Гускова, Александар Дугин, Николај Мухин) и других појединаца, али нажалост ни то није препознато на начин да осигура трајну вредност.

Чињеница је да су овакви системи чешће анализирани на парцијалном нивоу: културно наслеђе и туризам, међународна сарадња и туризам и заштита споменичког наслеђа и међународна сарадња. Ово је делимично другачији приступ, да се овај сложени реални феномен представи као јединствено поље научног истраживања и друштвене праксе. Ово зато што туризам, као отворен систем, показује велику зависност од културних потреба, културног наслеђа, међународне сарадње, економске перспективе и др.

Србију већ дуже време карактерише инсистирање на туризму као свеукупном потенцијалу развоја. У највећем броју парцијалних и комплексних националних концепција привредног развоја, туризму се додељује централна улога и приоритет развоја. Све ово није могуће ако се не валоризују и не унапреде услови за целокупно културно наслеђе да се препозна, очува, презентира и валоризује у туризму. Да се очувају и побољшају билатерални, регионални и глобални процеси међународне сарадње.

Предложене теме културних рута су само потенцијални модел системи без строгих принципа у предложеним примерима. Могуће их је конципирати на различитим просторним, временским и тематским основама у складу са могућностима и потребама захтевног и сегментираних тржишта потражње. По просторном обухвату могу бити локалног (насеља, пре свега градови, општине, ...), регионалног до националног. По темама могу бити опште (комплексне), уже тематски профилисане до персонализованих. Ово пружа скоро неограничену могућност креирања понуде и препознавања циљног тржишта.

Креирање и валоризација оваквих рута подразумева сарадњу туристичких субјеката, науке и администрације, од локалних самоуправа, до надлежних покрајинских и државних институција. Такође, могу се ангажовати удружења грађана (друштва пријатељства) у домену међународне сарадње (култура, привреда, спорт), амбасада, конзулат, појединци афирмисани у овим пословима и други. Овакве руте би ангажовале нове потенцијале на већ афирмисаним туристичким локацијама великих (Београд, Нови Сад, Ниш, Панчево, Вршац, ...) и мањих градова (Неготин, Алексинац, Сремски Карловци, Бела Црква, Чајетина, ...) али и отвориле сасвим нове локације, до појединачних насеља (Адровац и Витковац–Алексинац, Штубик–Неготин, Корбевац – Врање, Велики Извор и Рготина – Зејечар, Адашевци – Шид, Злот – Бор, ...). Између ових крајњости је потенцијална лепеза креиране понуде. Временом би адекватан менаџмент и добар имиџ неке од ових рута могао да позиционира и на мапе туризма културног наслеђа европског и светског ранга. Оваквих показатеља већ има на темама Кадетски зборови и Бесмртни пук. Током 2019. у Београду је одржана вишедневна Међународна конференција "Бесмртни пук", први пут ван граница Руске Федерације уз присуство 80 делегата из 55 држава света и велики број учесника из Србије.

Културни туризам подразумева очуване, истражене и добро промовисане ресурсе културног наслеђа. Оваква туристичка понуда и потрошња, основа су за развој међународне сарадње по питању третмана објеката културног наслеђа, заједничког истраживања, одржавања, унапређења и валоризације. Када је у питању међународна сарадња могу се препознати елементи културног наслеђа са потенцијалом да зближи и афирмише сарадњу и на нивоу појединих градова, општина и регија различитих држава постјугословенског и постсовјетског простора.

Студија је реализована уз подршку Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије (Уговор број 451-03-65/2024-03/200091).

ЛИТЕРАТУРА

- Bondžić, D. (2004). *Beogradski univerzitet 1944–1952*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Бонџић, Д. (2015). Руски емигранти наставници Универзитета у Краљевини СХС/Југославији. У: В. Матовић и С. Барић (Ур.). *Руски Архив (1928–1937) и култура руске емиграције у Краљевини СХС/Југославији, Зборник радова* (стр. 527–543). Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Gordić, G. (2013). *Nikolaj Petrovič Krasnov, arhitekt*. Beograd: BIGZ.
- Милинчић М. А, Вукоичић Д. Ж, Гатарих Д. Р. и Милинчић У. В. (2023), Духовни и материјални трагови светог Александра Невског у културном наслеђу Србије, *Александр Невский и Савва Сербский: подвиг и святость в языке, литературе, культуре, истории*: Сборник статей / Отв. ред. И.В. Бугаева, Н. Манойлович. Москва, 174-185.
- Милинчић, А.М. (2020). Храм Св. Александра Невского, *У Русское культурное наследие в Сербији*, Под ред. Милинчић, А.М. Белград: Центр Русског географическог общества в Србији, с. 128-129.
- Милинчић, А.М. (2020а). Предговор, Ур. Милинчић А.М. *У Руско културно наслеђе у Србији*. Београд: Центар Руског географског друштва у Србији, с. vii-viii.
- Милинчић, А.М. (2020б). Предисловие, Под ред. Милинчић, А.М. *У Русское культурное наследие в Сербији*. Белград: Центр Русског географическог общества в Србији, с. xv-xviii.
- Михаилович, Б. (2020). Русская мемориальная церковь-часовня Андрея Первозванного. Под ред. Милинчић, А.М. *У Русское культурное наследие в Сербији*. Белград: Центр Русског географическог общества в Србији, с. 121-122.
- Шећеров, В. (2020). Кладбище освободителей Белграда. Под ред. Милинчић, А.М. *У Русское культурное наследие в Сербији*, Белград: Центр Русског географическог общества в Србији, с. 75-76.
- Комесаријат за избеглице и миграције. *Миграциони профил Републике Србије за 2011-2023. годину*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције. Годишњаца од 2011. до 2023.
- РЗС. (н.д). *Доласци и ноћења страних туриста по земљама из којих долазе*. Приступљено 15. мај 2024. <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/220206?languageCode=sr-Latn>
- Републички завод за статистику. (2023). Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године: Национална припадност - подаци по општинама и градовима. Београд
- Републички завод за статистику. (2012). Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији: Национална припадност - подаци по општинама и градовима. Београд

CULTURAL HERITAGE IN TOURISM AND INTERNATIONAL COOPERATION: THE EXAMPLE OF RUSSIAN CULTURAL HERITAGE IN SERBIA

Miroljub Milinčić⁵, Dragan Petrović⁶, Ljiljana Mihajlović⁷, Uroš Milinčić⁸

Abstract: The interaction between cultural heritage and tourism is characterized by a long continuity and increasing intensity of mutual relations. This relationship and dynamics have been well studied and confirmed both theoretically and practically. However, the fact that is less recognized, researched, and respected, particularly in the case of foreign tourism, is considerable potential for enhancing complex relations in international cooperation. Serbia has long been recognized as a mosaic of spiritual and material culture from various epochs, with characteristics and influences from its immediate and wider surroundings (ethnic, religious, ideological, political). This paper focuses on Russian (Soviet) cultural heritage in Serbia. With all its spatial, temporal, and thematic differentiations, it significantly contributes to the overall cultural heritage. The most significant frequency, diversity, recognizability, and spatial presence were "imprinted" during the first half of the 20th century, but with varying intensity, it can be traced back almost a thousand years to the present day. This segment of cultural heritage represents significant potential for improving bilateral, as well as overall regional and international relations – tourism development, cultural exchange, economic, and political perspectives. This topic certainly has growing importance in the context of the current geopolitical situation. Russians are rediscovering Serbia as a desirable destination for tourism, spirituality, economy, and in every other context for both short and long stays.

Keywords: cultural heritage, Russia, international cooperation, tourism, Serbia

---

⁵ University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg 3/III, Belgrade, Serbia, miroljub.milincic@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-2492-9557

⁶ University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg 3/III, Belgrade, Serbia, dragan.petrovic@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0003-4097-0047

⁷ University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg 3/III, Belgrade, Serbia, ljiljana.mihajlovic@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0003-4022-8248

⁸ Ph.D. student, uros.milincic@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6733-4302